

בגרון ניחר

מיכל קרומר־נבו*

אתחיל בגילוי נאות. הספר דלתיים סגורות לרווחה: אלימות שלטונית כלפי אמהות וילדים הוא כתב אשמה חמור כנגד מערכת הרווחה ומערכות נלוות המטפלות בהוצאת ילדים מחזקת הוריהם. בשש השנים האחרונות אני משמשת כיועצת בכירה למשרד הרווחה בטיפול במשפחות בעוני, ובין היתר אני מעורבת בהכנסת מודלים חדשניים של טיפול למשפחות שבהן הילדים מצויים בסיכון להזנחה או להתעללות, ומתוך כך אף בסיכון להיות מוצאים מחזקת הוריהם. התוכניות שאני מלווה התפתחו מתוך חוסר נחת בקרב אנשי מקצוע במשרד הרווחה ביחס לטיפול המסורתי במשפחות כאלה, ואני מזהה בחוסר הנחת הזה הזדמנות לשינוי נדרש. בשל עיסוקי בתחום הן כאקדמאית הן כמי שמבקשת לחולל שינוי מבפנים במערכות השלטון, קראתי את ספרה של הרצוג בעניין רב. טיפול המדינה בילדים שיש לגביהם חשש להזנחה או התעללות הוא נושא נפיץ, שמעורר רגשות ומאבקי כוח עזים. כאשר רשויות הרווחה נמנעות מהתערבות, הדבר יכול להוביל להמשך ההזנחה או ההתעללות ולפגיעה איומה, שפעמים רבות אינה ניתנת לתיקון, בגופם ובנפשם של ילדים. במקרים אלו רשויות הרווחה מואשמות בהזנחת הילדים. מדיניות הטיפול בילדים בסיכון באנגליה, למשל, התפתחה בין היתר בתגובה למקרי מוות של תינוקות או ילדים צעירים כתוצאה מהתעללות או מהזנחה. סיפורים כאלה, שזכו לכיסוי תקשורתי נרחב, הזינו את הדמיון הציבורי בתיאורים של ההורים כדמויות מפלצתיות ולא אנושיות והתייחסו לרשויות הרווחה כאל גופים מקצועיים אימפוטנטיים וכושלים. מנגד, התערבות מוגזמת של רשויות הרווחה עלולה להוביל לפגיעה חמורה בפרטיות המשפחה, לתחושה של פחד ונרדפות בקרב בני המשפחה ולאיום של ממש על הקשרים המשפחתיים, עד כדי ניתוקם. במקרים כאלה אנשי המקצוע מתוארים כלא אנושיים וההתערבות המדינתית נתפסת כהתעללות, כאלימות שלטונית כלפי הורים (אימהות, לרוב) וילדים. הכוח העצום הנתון בידי עובדות סוציאליות ושופטים בנושאים של הגנה על ילדים, העומד במרכזו של ספר זה, יכול להביא לעוולות קשים, וכאלה ללא ספק מתרחשים במערכות מן הסוג הזה. בשנים האחרונות מופנית ביקורת נוקבת בישראל ובעולם כלפי מערכות אלו (ראו למשל מאסס, 2010) ומתפתחות הצעות לרפורמות רדיקליות שלהן. רפורמות כאלה מבוססות על ההכרה בקשר בין הוצאה מהבית ובין עוני, ועל פיתוח פרקטיקות חברתיות שייצעו להורים לממש את רצונם להיות הורים טובים – בניגוד לפרקטיקות האינדיווידואליות שהיו נהוגות עד לאחרונה, שהיו מבוססות על האשמת ההורים או על חינוכם מחדש (Featherstone et al., 2018; Maguire-Jack & Katz, 2022). לצד ההצעות הללו לרפורמות התפרסמה לאחרונה בכתב עת רב השפעה קריאה לחסל (to abolish) לגמרי את העבודה הסוציאלית (Maylea, 2021). בקריאה ביקורתית זו טוען כריס מיילי כי חיסול העבודה הסוציאלית יוביל למצב

* פרופ' מיכל קרומר־נבו, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

שבו אנשי המקצוע העוסקים בפיקוח יעשו זאת בידיעה ברורה שזו מלאכתם, בלי להתהדר ברטוריקה ריקה של טיפול, שינוי חברתי או עבודה המקדמת זכויות, ואילו מי שעוסק בעבודה רדיקלית יהיה חופשי מכבלי המקצועיות. אפשר לומר ש"דלתיים סגורות לרווחה" הוא טקסט שמסביר מדוע המערכות להגנה על ילדים, וספציפית בהקשר זה מערכות הרווחה, דינן להיעלם מהעולם.

אסתר הרצוג היא עובדת סוציאלית בהכשרתה, שעבדה כשלוש שנים בתחום של פיתוח מקצועי והמשיכה את הקריירה האקדמית שלה כאנתרופולוגית חברתית. לאורך יותר משלושים שנה היא פועלת כאקטיביסטית פמיניסטית לקידום זכויות נשים, ובמסגרת עשייה זו היא פועלת למען זכויותיהן של אימהות שילדיהן הוצאו מחזקתן. הספר כולל הקדמה קצרה בת ארבעה עמודים ולאחריה שלושה פרקים ארוכים, שכל אחד מהם מוקדש לדמות אחרת שהכתבת ליוותה לאורך שנים. הפרק הראשון מספר את סיפורה של קרן, אישה שהרצוג ליוותה בשנות התשעים במאבקה נגד טיפול רשויות הרווחה בתלונה שהגישה נגד הגרוש שלה על כך שפגע מינית בביתם – טיפול שבסופו המשמורת על הפעוטה עברה דווקא לאב. הפרק השני מספר את סיפורה של מרינה סולודקין, שהייתה חברת כנסת בשנים 1996-2013 ותמכה בפעילותה של שדולה לשינוי מדיניות הרווחה בנושא ההשמה החוץ-ביתית. הרצוג שימשה כיועצת (ללא שכר) של חברת הכנסת, והיא מתארת אותה כמי שנאבקת מאבק הרואי בתוך הכנסת עצמה למען ההורים ונגד ניסיונות שעשו שר הרווחה וחברי כנסת אחרים להשתיקה. הפרק השלישי מספר את סיפורה של בתיה סעדה, אם חד-הורית, שנאבקה נגד מחלקת הרווחה והחינוך ביישוב שבו התגוררה כשזו פעלה להוציא את בנה עידן בן ה-11 לפנימייה. הרצוג ליוותה את בתיה ארבע שנים, ובשלב מסוים אף קיבלה את אישור בית המשפט להפוך למשפחה אומנת לעידן והוא היה חלק ממשפחתה במשך שנים אחדות.

הספר כתוב בגרון נחר. הוא משמיע את קולן של האימהות ואת קולה של אקטיביסטית שזועקת את זעקת המוחלשות שאיש אינו רוצה לשמוע. שתי האימהות – קרן ובתיה – מצויות בשולי החברה, והרצוג היא מקור תמיכה מרכזי עבורן וערוץ יחיד לכוח פוליטי כלשהו: קרן היא עולה חדשה ללא כל משפחה בישראל, והיא מצויה בעמדת נחיתות מוחלטת מול בן זוגה לשעבר, יליד הארץ; ולבתיה יש ליקוי ראייה שמקשה מאוד על תפקודה והיא מגדלת לבדה את בנה שמשמש לה משען. גם מרינה סולודקין, למרות היותה חברת כנסת, מתוארת כעולה חדשה, שהזרות שלה, הטעויות שלה בעברית והיותה אישה משמשים את מתנגדיה בניסיונותיהם להגחיק אותה ולבטל את דבריה.

התיאורים מפורטים מאוד, ועם זאת ניתוח המקרים הוא חד-ממדי. הוצאת הילדים מחזקת המשפחה, או כפי שהרצוג מכנה זאת – "סחר בתינוקות ובילדים על ידי המדינה", מתוארת כתוצר בלבדי של אינטרסים אישיים וארגוניים צרים של עובדות סוציאליות ושל אנשי מערכת המשפט. האינטרס הארגוני המרכזי שהרצוג מתייחסת אליו הוא האינטרס של המדינה ל"סחר בין-מעמדי", כלומר העברת ילדים ממשפחות שחיות בעוני למשפחות מבוססות. זוהי טענה בעייתית, מכיוון שהרוב המוחלט של הילדים המוצאים מבתיים בישראל (בניגוד למצב במדינות אחרות) שוהים בפנימיות ובמסגרות מוסדיות ואינם עוברים לאומנה או לאימוץ. גם בשני המקרים המתוארים בהרחבה בספר אין מדובר בסחר בין-מעמדי: במקרה האחד התינוקת עוברת מרשות אימה לרשות אביה, ואילו במקרה

השני הילד מוצא לפנימייה וממשיך בקשר עם אימו. לגבי האינטרסים האישיים העומדים מאחורי פעולותיהם של אנשי מקצוע, אלה מתוארים כאינטרסים צרים כל כך, שגם אם הם מתקיימים במציאות קשה להאמין שלא קם במערכת כולה אדם אחד שהתקומם נגד המעשה. כך טוענת הרצוג כי עורכת הדין של קרן העניקה לה ייצוג לא הולם בשל רצונה להתקדם במערכת ולזכות באהדתו של השופט, ואילו במקרה של בתיה התגלע סכסוך שכנים בין בתיה למורה שהצליחה לשכנע את שאר אנשי המקצוע – מורים, יועצות, עובדות סוציאליות ושופטים – לתמוך ברעיון של הוצאת עידן מהבית בשל מעמדה ביישוב. בשני הפרקים מתוארות נשות המקצוע, בעיקר עובדות סוציאליות המגובות בשופטים, חברי כנסת ושרים, כגוף אחד שנוהג באטימות, בשרירותיות, בגסות ובחוסר ישר. אולי כדי לשכנע את הקוראים באמינות העוולות והשרירותיות של אנשי המקצוע משלבת הרצוג לכל אורך הספר קטעים ארוכים מאוד של ציטוטים מתוך מסמכים – כתבות עיתונאיות, ראיונות, פרוטוקולים של דיונים, חוות דעת של אנשי מקצוע, מכתבים ושיחות. אולם גם הציטוטים הללו, דווקא משום שהם ארוכים כל כך, אינם מצליחים להציג בפני הקוראת נקודת מבט מנומקת, ולמעשה הם מותירים לקוראת את מלאכת הניתוח.

כדי לשכנע בביקורת חריפה כמו זו שהרצוג משמיעה, מן ההכרח להציג תמונה מורכבת של הדמויות ולבחון כיצד ההקשר החברתי מעצב את התנהגותם של פרטים. לטעמי אלה חסרים בספר. נדמה שהתיאור כולו מגויס לטובת הצגה שטוחה של "רעים" ו"טובים": אנשי המקצוע כולם הם "רעים" מוחלטים, ואילו האימהות הן ה"טובות" המוחלטות. אין כל התייחסות לאפשרות שבמקרים המתוארים בספר, או במקרים אחרים, יש לילדים או לאימהות קשיים כלשהם שמצריכים קבלת סיוע מקצועי. אין גם כל התייחסות לניסיונות של עובדות סוציאליות להעניק סיוע כזה לפני שהן פונות לעשות הכול כדי להוציא את הילדים מרשות האם. למעשה, הספר אינו מתמודד עם הבעיות המורכבות מאוד של אימהות (ואבות) שאינם מצליחים להעניק לילדיהם סביבה מגדלת טובה דיה, לרוב בשל עוני, הדרה וטראומות עבר.

את זאת בדיוק מבקשים לעשות המודלים העכשוויים של טיפול באימהות ובאבות שילדיהם מצויים בסיכון להזנחה או להתעללות: לטפל בקשיים שההורים מתמודדים איתם ושמקורם גם בהיסטוריה אישית ובטראומות עבר וגם בתנאים סביבתיים כמו עוני, הדרה חברתית ואפליה, כדי לאפשר לילדיהם לגדול בסביבה טובה דיה ולאפשר להורים לממש את הורותם באופן מיטיב. מודלים כאלה הוצעו באנגליה (Featherstone et al., 2018) ובישראל (סער-הימן, 2019, 2020; סער-הימן וקרומר-נבו, 2019; קרומר-נבו, 2022; Saar-Heiman & Gupta, 2020), ואף נבחנו במבט גלובלי (Maguire-Jack & Katz, 2022). האצבע המאשימה שהרצוג מפנה כלפי עובדות סוציאליות תומכת אולי בקריאה של מיילי (Maylea, 2021) לחסל את מקצוע העבודה הסוציאלית, אבל צעד כזה לא ימנע את המצבים האנושיים האימים שמתקיימים בינינו, שהתגובה הראויה להם היא מאמץ מרוכז לחיסול העוני וההדרה החברתית.

בפעולתה של מדינת הרווחה, ובפרט במערכות להגנה על ילדים שבהן אנשי מקצוע מחזיקים בכוח עצום, אין ספק שמתרחשים עוולות. אולם מול תמונת העולם המוצגת בספר קשה למצוא חרך קטן שיאפשר תקווה ושינוי. אם הספר מבקש לזעוק – הוא משיג את מטרותיו. אם הוא מבקש לשנות – יש עוד דרך לעשות.

מקורות

- מאסס, מילי. (2010). בשם טובת הילד: אובדן וסבל בהליכי האימוץ. רסלינג.
 סער־הימן, יובל. (2019). עבודה סוציאלית מודעת־עוני במערכת הגנת הילד: יחסים, כוח והקשר חברתי [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב].
 סער־הימן, יובל. (2020). עבודה סוציאלית מודעת־עוני במערכת הגנת הילד: לתרגם מתחים לפרקטיקה. בתוך מיכל קרומר־נבו, רוני סטריאר ועידית וייס־גל (עורכים), ביקורת בפעולה: פרקטיקות ביקורתיות בשדה החברתי בישראל (עמ' 69-104). רסלינג.
 סער־הימן, יובל, ומיכל קרומר־נבו. (2019). "יובל, תחליט אתה": חקר מקרה על קבלת החלטות בעבודה סוציאלית מודעת־עוני עם משפחות במשבר וילדים במצבי סיכון. חברה ורווחה, לט(1), 79-108.
 קרומר־נבו, מיכל. (2022). תקווה רדיקלית: פרקטיקה מודעת־עוני בעבודה סוציאלית. פרדס.
 Featherstone, Brid, Anna Gupta, Kate Morris, & Sue White. (2018). *Protecting children: A social model*. Policy Press.
 Maguire-Jack, Kathryn, & Carmit Katz (Eds.). (2022). *Neighborhoods, communities and child maltreatment: A global perspective*. Springer
 Maylea, Chris. (2021). The end of social work. *The British Journal of Social Work*, 51(2), 772-789.
 Saar-Heiman, Yuval, & Anna Gupta. (2020). The poverty-aware paradigm for child protection: A critical framework for policy and practice. *British Journal of Social Work*, 50(4), 1167-1184.